

FAMILIA ÎN PROCESUL TRANSFORMĂRIILOR DIN STRUCTURA SOCIALĂ A SOCIETĂȚII ROMÂNEȘTI

Andrei Stănoiu

Premisa obiectivă fundamentală a schimbărilor petrecute în structura și funcțiile familiei românești o constituie fenomenele și procesele de bază ce caracterizează și definesc trecerea la socialism și faurirea noii societăți.

În legătură cu determinanții schimbărilor de substanță petrecute în familia românească se impun, însă câteva observații :

a. Dacă putem aprecia transformările structurii și funcțiilor familiei românești ca fiind predominant determinate de fenomene și procese sociale obiective, se cuvine a fi subliniat că evoluția familiei, dinamica structurii și funcțiilor sale sînt mult mai complex determinate. În această direcție o multitudine de factori socio-economici, politici, juridici, socio-culturali, educaționali, psihologici exercită o influență conjugată.

b. Factorii socio-economici obiectivi influențează *tendințele fundamentale* ale evoluției familiei. Ei nu acționează însă în mod direct, nemijlocit, ci prin intermediul subiectivității oamenilor ce alcătuiesc familiile concrete. Ca atare, un rol extrem de important, uneori nereliefat în măsura cuvenită, revine modalităților subiective extrem de diverse de receptare psihologică, valorizare și ierarhizare a acestor factori. Dacă n-ar fi așa, nu ne-am putea explica enorma varietate în care familiile se manifestă într-un context social-istoric relativ identic, supuse fiind, în linii mari, influenței unor factori socio-economici similari.

c. Relativa independență a familiei față de schimbările petrecute la nivelul sistemului social global, existența unor legități interne proprii de evoluție ale familiei generează, pe de o parte, tendința de menținere a unor caracteristici ale acesteia mult timp după ce condițiile obiective, ce au generat apariția lor, au încetat să mai existe iar, pe de alta, posibilitatea ca familia, pe anumite coordonate ale sale, să devanseze schimbările la nivel macrosocial.

d. Există posibilitatea reală ca familia să fie influențată puternic, în dinamica funcțiilor, structurii, valorilor și normelor promovate, de modele culturale constituite în condiții social-economice cu totul altele decît cele specifice societății românești contemporane.

e. Dată fiind relativa independență a familiei și rolul său deosebit în dinamica vieții sociale, este posibil și deziderabil ca în aspecte importante ale vieții de familie să se adopte un comportament de tip prospectiv, corespunzător nu numai realităților prezente, dar și celor viitoare, perspectivelor de evoluție ale societății noastre socialiste.

Desigur că determinanți în ultimă instanță și fundamental explicațivi, pentru evoluția familiei românești, sînt factorii socio-economici obiectivi. Dar, a rămîne doar la aceștia sau, și mai rău, a recurge la un determinism rigid, îngust (în contradicție, în fond, cu ceea ce clasicii marxismului înțelegeau prin determinismul social) înseamnă nu numai imposibilitatea explicării adevrate a evoluției complexe și contradictorii a familiei în totalitatea ei în țara noastră, în etapa actuală, ci și condamnarea la atitudine de expectativă, la bararea oricărei posibilități de acțiune conștientă, deliberată de influențare a evoluției, a dinamicii familiei.

Dacă lichidarea relațiilor de producție capitalistă a exercitat o influență mai mult sau mai puțin puternică, mai mult sau mai puțin directă asupra familiei românești în ansamblul său, transformarea socialistă a agriculturii a generat schimbări majore, îndeosebi la nivelul familiei țărănești tradiționale. Pentru a înțelege amploarea acestor schimbări, trebuie să pornim de la cel puțin trei caracteristici ale familiei țărănești tradiționale.

a. Familia țărănească se identifica, practic, cu gospodăria, ceea ce avea implicații deosebite asupra structurii și funcțiilor familiei, asupra relațiilor dintre membrii grupului familial;

d. Familia rurală tradițională era, de regulă, o familie extinsă, cu descendență relativ numeroasă;

e. Familia, constituind unitatea socială de bază din mediul rural, rudenia ca relație socială juca un rol extrem de important în reglarea și buna funcționare a vieții întregii comunități rurale. Se poate afirma că, în mare măsură, controlul social exercitat de comunitatea rurală asupra membrilor săi, respectul manifestat față de căsătorie și familie aveau ca fundament tocmai aceste puternice și cuprinzătoare relații de rudenie.

Transformarea socialistă a agriculturii, trecerea pămîntului și a altor mijloace de producție în proprietatea obștească s-a repercutat asupra familiei țărănești sub cel puțin următoarele aspecte :

1. Familia încetează să mai fie unitate de producție în sensul strict al cuvîntului. Deși gospodăria țaranului cooperator păstrează încă o importanță destul de mare, principalul loc de muncă al membrilor familiei acestuia se plasează în afara gospodăriei.

2. Încetînd să mai fie unitate de producție, familia încetează să mai constituie o echipă de muncă. Membrii familiei muncesc în CAP, fiind organizați și retribuiți după alte reguli și norme decît în gospodăria proprie.

3. Drept consecință se produc mutații considerabile la nivelul structurii și funcțiilor familiei. Cele mai semnificative par a fi :

— pierderea de către capul familiei a autorității absolute (sau evasi-absolute) de care se bucura ;

— reducerea puternică, drept urmare a dispariției prîghilor economice care o susțineau, a autorității parentale asupra copiilor ;

— reducerea continuă a dimensiunii familiei, în special ca rezultat al diminuării utilității economice a copiilor, al scăderii posibilităților ca aceștia să-și aducă de timpuriu contribuția la realizarea veniturilor familiale.

4. Importanța și rolul social reglator al rudenei scad considerabil. Relațiile sociale din mediul rural se multiplică și se complică,

5. Se înregistrează mutații calitative în factorii motivatori ai căsătoriei. Se crează și în mediul rural posibilitatea reală a constituirii cuplurilor conjugale predominant pe baza dragostei și înțelegerii reciproce între parteneri. Spunem predominant avînd în vedere rolul pe care, cu deosebire în mediul rural, zestrea continuă să-l aibă în alegerea partenerului.

6. Marea producție agricolă, reducînd substanțial necesarul de forță de muncă ocupată în agricultură, a generat o puternică mobilitate teritorială și socială a populației rurale, contribuind astfel substanțial la destrămarea treptată a familiei rurale tradiționale extinsă și la un accentuat proces de nuclearizare a familiei.

7. Se înregistrează, desigur, mutații și în sfera normelor și valorilor familiale specifice mediului rural, mutații puțin supuse unei investigații temeinice și sistematice.

Se poate afirma că, în ciuda caracterului său mai conservator, în ciuda rezistenței mai mari la schimbare, familia rurală și, îndeosebi familia țărănească a înregistrat cele mai mari schimbări în privința structurii și funcțiilor sale în principal datorită faptului că baza ei economică s-a modificat radical, că mediul său social imediat (mediul rural) s-a transformat considerabil, în contextul schimbărilor structurale profunde petrecute în societatea noastră în ansamblul ei.

Industrializarea socialistă, proces social cu consecințe economice și social-politice majore, a avut o contribuție de prim ordin la schimbarea structurilor și funcțiilor familiei din țara noastră, contribuție concretizată cel puțin în următoarele:

a. Presupunînd crearea unui considerabil număr de locuri de muncă, industrializarea a făcut posibilă o crescîndă ocupare a femeilor în activități extrafamiliale. Indicele de activitate al populației feminine a cunoscut o curbă de evoluție permanent ascendentă, ponderea femeilor în totalul personalului muncitor crescînd pînă la peste 40% în prezent. Consecințele acestei evoluții asupra familiei sînt multiple. Dintre acestea menționăm:

— beneficiînd de un venit propriu, rezultat din munca depusă într-un sector sau altul de activitate, femeia capătă progresiv independență în cadrul familiei (avînd în vedere faptul că în familia tradițională poziția dominantă a bărbatului se datora, într-o măsură decisivă, calității lui de unic susținător material al grupului familial);

— independența economică dobîndită generează, cel puțin ca tendință dominantă, o distribuție progresiv-egalitară a autorității în cadrul familiei între partenerii cuplului conjugal;

— timpul femeii disponibil pentru activități domestice diminuîndu-se, apare ca tendință obiectiv determinată o redistribuire crescînd echitabilă a rolurilor în cadrul familiei;

— oferind femeii un cîmp incomparabil mai larg de manifestare și afirmare socială, îndeosebi în situația în care activitatea profesională desfășurată implică eforturi permanente de autoperfecționare, apare posibilitatea formării unei atitudini mai puțin favorabile natalității.

b. Implicînd, în frecvente cazuri, ocuparea în activități extrafamiliale a ambilor soți, se diminuează în mod efectiv timpul disponibil pentru îngrijirea și educarea copiilor, cu efecte potențial negative asupra

îndeplinirii, în condiții optime, a funcției socializatoare, funcție de importanță primordială a familiei.

c. În situația, destul de des întâlnită, în care programul de lucru al soților nu coincide, se reduce considerabil timpul petrecut în familie împreună de cei doi soți, ceea ce poate determina o slăbire a relațiilor de comunicare reciprocă, condiție favorizantă a subminării treptate a solidarității familiale.

d. Probleme deosebite apar în cazurile, de asemenea frecvent întâlnite, în care locul de muncă al unuia sau al ambilor soți este în afara localității de domiciliu, implicând navetă zilnică sau la intervale mai mari, navetă mare consumatoare de timp și energie, în măsură să afecteze, mai mult sau mai puțin serios, funcționalitatea normală a familiei și, uneori, chiar stabilitatea, coeziunea ei.

Mobilitatea socio-profesională și teritorială a populației — rezultat deosebit al acțiunii conjugate a proceselor de transformare socialistă a agriculturii și de industrializare — are de asemenea efecte majore asupra familiei din țara noastră. Dintre acestea menționăm câteva care ni se par mai importante:

a. Direcția majoră de mobilitate socio-profesională fiind cea de la situația de țaran la cea de muncitor, schimbară cea mai semnificativă o constituie fie trecerea de la familia de origine țărănească la familia muncitorească (în cazul mobilității intergenerații), fie de la familia proprie țărănească la familia proprie muncitorească (în cazul mobilității intragenerații), cu toate consecințele ce decurg din deosebirile existente între cele două tipuri de familie. În legătură cu aceasta se cuvine a fi făcute însă unele observații:

— Sunt frecvente cazurile în care mobilitatea menționată este incompletă în sensul că țaranul devenit muncitor continuă să locuiască în rural, să dețină o gospodărie țărănească și să desfășoare, el și membrii familiei sale, activități specifice țărănești. Este deci vorba de situația persoanelor considerate ca deținând statusuri socio-ocupationale duble. Ca atare, și familiile celor aflați în această postură se va plasa undeva între familia țărănească și familia muncitorească.

— Chiar în cazurile în care mobilitatea este formal completă (în sensul că cel în cauză abandonează în fapt și definitiv situația de țaran), aceasta rămâne în realitate incompletă încă mult timp. Situația este similară și în ce privește familia. Familia țaranului sau a fiului de țaran devenit muncitor va fi, fără îndoială, o familie de tip muncitoresc în devenire, dar ea va continua multă vreme să fie apropiată, cel puțin sub aspectul mentalităților, valorilor și normelor, de familia țărănească din sau de la care a plecat.

b. Mobilitatea teritorială (înbrăcând forma migrației definitive sau a celei temporare sau pendulatorii), foarte puternică o bună perioadă de timp în țara noastră, strins legată de mobilitatea socio-profesională și având ca direcție dominantă cea rural-urbană, are de asemenea efecte notabile asupra familiei din țara noastră. Dintre acestea vom menționa:

— dizlocarea treptată a familiei rurale tradiționale de tip extins, cu consecințe deosebite asupra funcției reproductive a familiei;

-- interferența și modificarea simultană a modelelor de comportament familial rurale și urbane;

-- transferul de modele comportamentale familiale specifice unei zone a țării în alte zone și interferența acestora în cazul migrației inter-județene a populației;

-- reducerea contribuției migrantului (în cazul migrației temporare și pendulatorii) la realizarea funcției socializatoare a familiei ca și la menținerea funcționalității normale a familiei în general;

-- riscul real al subminării solidarității familiale, al coeziunii și stabilității familiei în cazul acelorași migrații temporare sau pendulatorii;

-- dificultăți majore, în multe cazuri, de integrare a familiei migrate definitiv în noul mediu socio-rezidențial, cu efecte potențial perturbatoare asupra familiei etc.

La rindul său, *procesul de urbanizare* exercită influențe puternice asupra dinamicii familiei din țara noastră prin cele două aspecte fundamentale ale sale:

a. Prin creșterea numerică a populației urbane, a ponderii acesteia în ansamblul populației țării, ca urmare, în principal, a migrației masive rural-urbane (de exemplu, în intervalul dintre ultimele două recensăminte, nu mai puțin de 60,5% din totalul creșterii populației urbane s-a datorat acestei migrații). Efectele acestei migrații apar și mai pregnant dacă observăm că o caracteristică definitorie a ei o reprezintă puternica selectivitate pe vîrste. Dacă avem în vedere numai intervalul 1966-1977 constatăm că peste 70% din cei plecați din rural și peste 60% din cei sosiți în urban erau în vîrstă de pînă la 30 de ani, ponderile cele mai mari revenind grupei de vîrstă 20-29 ani (peste 47% din soldul migratoriu total negativ din mediul rural și peste 48% din soldul migratoriu total pozitiv din mediul urban).

Efectele acestei migrații masive și puternic selective pe vîrste asupra familiei pe cele două medii de rezidență sînt multiple:

-- Se lărgeste considerabil aria teritorială de selecție a partenerului pentru o bună parte a populației nupțiabile. Ca atare, valoarea indicelui de endogrupare a partenerilor de cuplu conjugal pe criteriul teritorial se reduce drastic. De exemplu, într-o cercetare efectuată în Municipiul București în anul 1985 am constatat că din numărul total de cupluri investigate, doar în 15% din cazuri ambii soți aveau ca mediu de proveniență orașul București, iar în 20% din cazuri doar unul dintre soți era bucureștean. În schimb, în 35% din cazuri ambii soți proveneau din rural iar în 30% -- unul provenea din rural iar celălalt din alt urban decît orașul București sau ambii proveneau din alt urban decît orașul București.

Rezultatele acestei cercetări au fost în linii mari confirmate de investigația făcută în anii 1986-1987 în mai multe unități economice și social-culturale din Municipiul București. Interesîndu-ne doar mediul de proveniență a partenerilor cuplurilor conjugale a rezultat următoarea distribuție.

-- Se evidențiază ponderea mare a familiilor în care ambii soți sînt de proveniență rurală (30%) precum și cea a familiilor în care unul din soți este de proveniență rurală. Este de menționat, de asemenea, că o bună parte din cei născuți în mediul urban sînt născuți în alt oraș decît în Municipiul București (vezi tabelul 1).

— Crește substanțial ponderea factorilor, să le zicem, personali în selecția partenerului de cuplu. În orice caz, rolul familiei de origine devine, în majoritatea cazurilor, practic neglijabil.

Tabelul 1

Locul de naștere al soților

Soț \ Soție	Total %	Urban	Rural
Total	100	60	40
Urban	60	50	10
Rural	40	10	30

În cercetarea efectuată în Municipiul București în anii 1986/1987 a reieșit cu multă claritate că decizia de căsătorie începe să aparțină aproape exclusiv celor ce se căsătoresc.

Tabelul 2

Categorია socio-profesională	Influența asupra deciziei de a se căsători *														
	Părinți					Rude					Cunoscuți				
	Total %	1	2	3	4	Total %	1	2	3	4	Total %	1	2	3	4
Total	100	8	8	12	72	100	3	4	8	85	100	7	5	9	79
Municipi	100	7,5	8	11,5	73	100	3	3,5	9	84,5	100	3	4	9	84
Tehnicienii	100	13,5	15,5	27	50	100	6,6	8	16,1	69,3	100	8	8,3	17	66,7
Funcționari	100	5	15	20	60	100	6,5	6,5	12	75	100	5		14	76
Intellectualii	100	6	10,6	12,1	71,3	100	1,9	1,4	7,8	89,9	100	2,6	7,5	10	79,9

* 1 = influență foarte mare 4 = nici o influență

Cum ușor se poate constata, subiecții apreciază că, în imensa majoritate a cazurilor, nici părinții, nici rudele și nici cunoștințele nu au o influență semnificativă asupra deciziei de întemeiere a familiei.

— Întrucât imensa majoritate a migranților din rural în urban sînt tineri necăsătoriți, în familiile întemeiate în urbanul în care și stabilesc rezidența, partenerii vor veni cu modele de viață familială extrem de diverse.

— Familiile constituite și viețuind în urban, în care cel puțin unul dintre parteneri este de proveniență rurală, vor păstra, uneori pe toată durata existenței lor, anumite caracteristici proprii familiei rurale, îndeosebi unele obiceiuri, norme, valori, modele de comportament. Ca și în cazul integrării într-o nouă categorie sau clasă socială, integrarea în mediul

urban, ca mediu socio-rezidențial, este un proces de durată, extrem de complex și contradictoriu ce se poate întinde pe durata mai multor generații.

— Modelele de comportament, normele și valorile privind viața familială, ai căror purtători sînt migranții din rural în urban, pot influența, îndeosebi cînd migrația este foarte puternică, și normele, valorile, modelele de comportament proprii familiilor urbane autohtone, cu consecințe benefice sau nu.

b. Prin ceea ce s-ar putea numi „urbanizarea ruralului” ca rezultat al propriei sale dezvoltări social-economice cit și, mai ales (cel puțin din perspectiva pe care o analizăm), al efectelor multiple exercitate de urban asupra ruralului.

În general vorbind, în cadrul procesului de urbanizare privit în ansamblul său se produce, și acest lucru pare a fi cel mai semnificativ, o interferență a modelelor familiale urbane și rurale tradiționale, o modificare concomitentă a acestora sub toate aspectele, tendința dominantă fiind de constituire a unor modele familiale noi mult mai apropiate decît cele rurale și urbane tradiționale, în contextul procesului mai larg de omogenizare socială crescîndă a țării noastre, de dispariție treptată a deosebirilor esențiale dintre sat și oraș.

În afara de procesele sociale mai mare menționate, la schimbările petrecute la nivelul familiei în țara noastră, o contribuție majoră au adus-o și alți factori dintre care cei mai importanți ne par a fi:

a. *creșterea gradului de școlarizare al întregii populații și îndeosebi al populației feminine*, ale cărei efecte principale pot fi considerate următoarele:

— Nivelele sporite și crescînd apropiate de școlarizare ale partenerilor de cuplu conjugal sînt în măsură să contribuie substanțial la o mai bună înțelegere de către soți și la acceptarea, în deplină cunoștință de cauză, a complexelor îndatoriri pe care viața conjugală le presupune, la o tot mai echitabilă distribuie a rolurilor și autorității în familie, la o tot mai eficientă exercitare a funcțiilor familiei și îndeosebi a celei socializatoare.

— Durata prelungită de școlarizare, asociată cu necesitatea crescîndă a obținerii unei calificări profesionale printr-o formă de învățămînt, au determinat o creștere a vîrstei la căsătorie în așa fel încît o bună parte din perioada de vîrstă de maximă fertilitate a femeilor este petrecută în afara uniunilor conjugale.

În cadrul cercetării menționate anterior, vîrsta medie la căsătorie a partenerilor de cuplu conjugal a fost de 22,46 ani pentru femei și de 23,7 ani pentru bărbați. Este de menționat că sînt vîrste sub cele considerate de către subiecții investigați ca fiind cele mai potrivite pentru căsătorie. Or, după cum se știe, vîrsta la căsătorie reprezintă un determinant important al fertilității familiei și, implicit, al fertilității generale (vezi tabelul 3).

— Gradul sporit de școlarizare al femeilor în mod deosebit, prin lărgirea orizontului spiritual, prin creșterea nivelului aspirațiilor și diversificarea acestora este în măsură să contribuie substanțial la modificarea așteptărilor în legătură cu viața de familie, în raport cu partenerul de cuplu conjugal, la schimbarea modalității de percepere și valorizare a statuturilor familiale și a exigențelor impuse de acestea; oferind femeii,

cum, pe bună dreptate se apreciază în literatura de specialitate, alternative valabile la postura tradițională de gospodină și mamă, este în măsură să inducă o atitudine mai puțin favorabilă natalității, mai puțin favorabilă

Tabelul 3

Vârsta medie potrivită pentru căsătorie

Categorია socio-profesională	Sexul	
	B	F
Total	27,09	22,93
Muncitori	26,58	22,42
Tehnicieni	26,84	23,00
Funcționari	28,00	23,50
Intelctuali	28,24	27,40

centrării preocupărilor exclusiv sau aproape exclusiv pe treburi gospodărești, pe creșterea și educarea copiilor.

— Nivelurile creștute de școlarizare sînt de asemenea în măsură să influențeze și modalitățile de inserție a familiei ca grup social specific în sistemul social global.

b. *Noua legislație a familiei*, vizînd reglementarea juridică a întregii vieți de familie pe baza principiilor, normelor și valorilor noi, socialiste, are drept obiectiv fundamental ocrotirea și consolidarea căsătoriei și familiei, creșterea rolului familiei în viața economică și socială a țării.

c. *Politica partidului și statului în domeniul familiei* reprezintă de asemenea un factor extrem de important în evoluția familiei avînd în vedere rolul deosebit al politicului în societatea socialistă, ca factor reglator al celorlalte subsisteme sociale și al sistemului social global. Obiectivul principal al politicii partidului și statului nostru în acest domeniu, precizat clar în Programul partidului, l-a constituit permanenta întărire, consolidare a familiei, punerea relațiilor familiale pe baze noi, socialiste, creșterea rolului familiei în societate. În realizarea acestui obiectiv, factorul politic a pus și pune în mișcare o gamă variată de mijloace juridice, politice, economice, ideologice, educaționale etc.

Se cuvine a fi menționate în mod deosebit preocupările statornice pentru sprijinirea familiilor tinere, a familiilor cu mulți copii, pentru asigurarea condițiilor din ce în ce mai bune pentru creșterea și educarea copiilor.

Din acțiunea conjugată a factorilor analizați, s-a conturat ca tendință fundamentală, dominantă apariția treptată a unui tip nou de familie, familia socialistă, cu un rol de primă importanță în procesul general de edificare a noii societăți.

Credem însă că, în legătură cu aceasta, se mai impun cîteva observații :

a. *Procesul apariției unui tip nou de familie în cursul transformării revoluționare a întregii societăți* este un proces îndelungat, complex și contradictoriu. Pe lîngă aspectele pozitive dominante, el implică și o serie de aspecte negative, disfuncționalități ce se cer a fi cunoscute pentru a se acționa, în măsura posibilului, în direcția înlăturării sau, cel puțin, diminuării lor.

b. Factorii prezentați se constituie doar în *premise* ale schimbărilor la nivelul familiei din țara noastră, în *potențialități* ale acestor schimbări. Trecerea de la potențialitate la realitate, apariția unui nou tip de familie depinde nu numai de acțiunea conjugată a acestor factori ci și de modul foarte diferit de receptare și de valorizare a lor de către cei implicați, membri ai grupurilor familiale ca indivizi sau familiile ca atare, de nivelul de pregătire, aspirațiile acestora, mentalitățile lor ce se constituie în factori motivatori ai unor comportamente familiale foarte diferite.

c. Așa stind lucrurile, credem că se poate aprecia că formarea unei familii de tip nou nu poate fi, nu trebuie să fie exclusiv rezultatul unui proces spontan de cristalizare, de încercări și aproximări succesive, însoțit inevitabil de eșecuri dureroase, cu efecte păgubitoare atât la nivel individual cât și la nivel social. Acest proces poate și trebuie să fie dirijat, cel puțin sub aspectele sale generale, în mod conștient. În acest context, pe lângă indispensabila cunoaștere profundă a determinărilor complexe ale evoluției familiei, munca de pregătire a tinerilor pentru viața de familie, de educație științifică fundamentată, competent și cu tenacitate desfășurată și diferențiată, în funcție de marea varietate de condiții concrete, ar putea avea un rol de cea mai mare importanță.